

ПРАВО НА ПОЯСНЕННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ РІШЕНЬ (GDPR, СТ. 22) ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

У ХХІ столітті цифрові технології та системи штучного інтелекту стали невід'ємною складовою сучасного суспільства. Автоматизовані системи прийняття рішень активно використовуються у фінансовому секторі, медицині, сфері працевлаштування, правоохоронній діяльності, електронній комерції та державному управлінні. Алгоритми аналізують великі масиви даних, формують прогнози, оцінюють поведінку людини та можуть самостійно приймати рішення без безпосереднього втручання людини.

Незважаючи на ефективність таких технологій, їх використання породжує серйозні ризики для прав і свобод людини, зокрема права на приватність, недискримінацію та справедливий розгляд.

Однією з головних гарантій захисту людини у цифровому середовищі є право на пояснення автоматизованих рішень, закріплене у статті 22 Загального регламенту Європейського Союзу про захист даних (GDPR). Даний нормативний акт був ухвалений Європейським парламентом та Радою ЄС у 2016 році й набув чинності у 2018 році.

Основною метою GDPR є забезпечення належного рівня захисту персональних даних та посилення контролю людини над їх використанням.

Стаття 22 GDPR визначає, що особа має право не підлягати рішенням, яке ґрунтується виключно на автоматизованій обробці персональних даних, включаючи профілювання, якщо таке рішення створює юридичні наслідки або істотно впливає на особу. До прикладів таких рішень належать автоматична відмова у кредитуванні, оцінювання кандидатів під час працевлаштування, алгоритмічне визначення страхових ризиків, автоматизоване блокування банківських рахунків або системи

розпізнавання облич.

Право на пояснення автоматизованих рішень означає, що людина повинна мати можливість отримати зрозумілу інформацію про логіку функціонування системи, основні критерії оцінювання та наслідки прийнятого рішення. Це право спрямоване на забезпечення прозорості діяльності алгоритмів і створення механізмів контролю за їх застосуванням. У сучасних умовах воно виступає важливою гарантією дотримання принципів верховенства права та поваги до людської гідності.

Особливе значення право на пояснення має у випадках використання систем штучного інтелекту. Сучасні алгоритми машинного навчання часто працюють за принципом так званої «чорної скриньки», коли навіть розробники не можуть повністю пояснити, яким чином система сформувала певний результат. Це створює проблему відповідальності за помилкові або дискримінаційні рішення. Наприклад, автоматизовані системи можуть упереджено оцінювати кандидатів на роботу через стать, вік, етнічне походження або соціальний статус.

Саме тому GDPR встановлює низку гарантій для особи. Зокрема, людина має право:

- отримати інформацію про факт автоматизованого прийняття рішення;
- знати основні принципи обробки даних;
- вимагати втручання людини у процес прийняття рішення;
- висловити власну позицію;
- оскаржити автоматизоване рішення.

Важливу роль у тлумаченні статті 22 GDPR відіграють рекомендації Європейської ради із захисту даних (European Data Protection Board). У своїх роз'ясненнях Рада наголошує, що пояснення мають бути не формальними, а зрозумілими для пересічної людини. Організації повинні забезпечити прозорість використання алгоритмів та надати особі реальну можливість захистити свої права.

Крім GDPR, важливими міжнародними документами у сфері захисту прав людини під час використання автоматизованих систем є Конвенція Ради Європи №108+, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, а також Етичні принципи штучного інтелекту, ухвалені ЮНЕСКО у 2021 році. У цих документах підкреслюється необхідність забезпечення прозорості, справедливості та підзвітності алгоритмів.

Для України питання права на пояснення автоматизованих рішень є особливо актуальним у контексті європейської інтеграції та розвитку цифрової держави. Протягом останніх років в Україні активно впроваджуються електронні державні послуги, цифрові реєстри та автоматизовані системи обробки даних. Зокрема, розвиток платформи «Дія» та інших цифрових сервісів свідчить про поступову цифровізацію державного управління.

Українське законодавство поки що не містить повної імплементації статті 22 GDPR, однак окремі елементи права на пояснення вже закріплені у нормативно-правових актах. Основним документом у сфері захисту персональних даних є Закон України

«Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року. Закон гарантує особі право знати про джерела збору персональних даних, мету їх обробки, місце зберігання інформації та порядок доступу до неї.

Стаття 8 Закону України «Про захист персональних даних» передбачає право особи отримувати інформацію про умови обробки її персональних даних, а також право вимагати зміни або знищення недостовірної інформації. Хоча закон прямо не закріплює право на пояснення алгоритмічних рішень, його положення створюють основу для подальшої гармонізації із нормами GDPR.

Крім того, окремі принципи прозорості та обґрунтованості рішень містяться у Законі України «Про інформацію», Законі України «Про доступ до публічної інформації» та Законі України «Про адміністративну процедуру».

Дані нормативні акти гарантують право особи отримувати інформацію про діяльність органів влади та мотиви прийняття рішень.

Важливим кроком у сфері розвитку цифрових технологій стало ухвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні до 2030 року. Документ передбачає впровадження етичних принципів використання штучного інтелекту, дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини та адаптацію українського законодавства до вимог Європейського Союзу.

Разом із тим реалізація права на пояснення автоматизованих рішень в Україні супроводжується низкою проблем. Однією з головних є недостатня нормативна визначеність. В українському законодавстві відсутній чіткий механізм оскарження автоматизованих рішень та процедура отримання пояснення щодо логіки роботи алгоритмів.

Ще однією проблемою є низький рівень цифрової грамотності населення. Багато громадян не знають про свої права у сфері захисту персональних даних і не розуміють принципів функціонування автоматизованих систем. У результаті особи часто не можуть ефективно захищати свої інтереси у випадку неправомірної обробки даних або дискримінаційних рішень.

Складність становить і відсутність єдиних технічних стандартів прозорості алгоритмів. Більшість сучасних систем штучного інтелекту є комерційною власністю приватних компаній, які не зацікавлені у повному розкритті механізмів роботи своїх алгоритмів. Це ускладнює контроль за законністю автоматизованих рішень та створює ризики зловживань.

Крім того, автоматизовані системи можуть допускати помилки через неякісні або неповні дані. Якщо алгоритм навчається на викривленій інформації, це може призводити до дискримінації окремих груп населення. Наприклад, у міжнародній практиці вже фіксувалися випадки, коли алгоритми упереджено оцінювали кандидатів на роботу або визначали рівень кредитоспроможності залежно від соціального походження людини.

Для ефективної реалізації права на пояснення автоматизованих рішень в Україні необхідно:

гармонізувати національне законодавство з положеннями GDPR; запровадити чіткі механізми контролю за використанням алгоритмів; забезпечити незалежний нагляд у сфері захисту персональних даних; підвищувати рівень цифрової грамотності населення;

розробити етичні стандарти використання штучного інтелекту;

удосконалити процедури судового та адміністративного оскарження автоматизованих рішень.

Важливим напрямом також є міжнародне співробітництво України з Європейським Союзом у сфері цифрового права та кібербезпеки. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів сприятиме посиленню захисту прав людини, розвитку цифрової економіки та зміцненню довіри громадян до сучасних технологій.

Отже, право на пояснення автоматизованих рішень є важливою складовою системи захисту прав людини в умовах цифрового суспільства. Воно забезпечує прозорість використання алгоритмів, сприяє запобіганню дискримінації та створює умови для ефективного контролю за діяльністю автоматизованих систем. Для України впровадження стандартів GDPR та розвиток механізмів реалізації права на пояснення є необхідною умовою подальшої європейської інтеграції та формування сучасної правової держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 р.
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р.
3. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. №2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
4. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. №2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

5. Колесніков А. П. Legal tech в Україні в умовах глобальної диджиталізації. *Наукові записки. Серія: Право.* 2024. № 16. С. 98–102.
6. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. №1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
7. Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний рух таких даних (GDPR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
8. Чудик Н.О. Етико-правові аспекти впровадження систем штучного інтелекту: балансування технологічного прогресу та фундаментальних прав людини в умовах цифрової трансформації суспільства. *Актуальні проблеми правознавства.* 2024. № 3. С. 42-47
9. Convention 108+ of the Council of Europe for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data. URL: <https://www.coe.int/en/web/data-protection/convention108-and-protocol>
10. Guidelines 05/2021 on Automated individual decision-making and Profiling for the purposes of Regulation 2016/679. European Data Protection Board. URL: https://edpb.europa.eu/system/files/2023-10/edpb_guidelines_202105_automateddecisionmakingprofiling_en.pdf
- №2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
- №2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
11. Recommendation CM/Rec(2020)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809e1154
12. UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence (2021). URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>